

Αμαλία Αβραμίδου

(Επίκουρη Καθηγήτρια. Τμήμα Γλώσσας, Φιλολογίας και Πολιτισμού Παρευξείνιων Χωρών, Δ.Π.Θ.)

Η Μεταπολεμική Μέριμνα για τις Αρχαιότητες μέσα από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους στην Κομοτηνή***The Protection of Antiquities during the Post-War Period: Insights from the General State Archives in Komotini*****Abstract**

The General State Archives in Komotini preserve a considerable number of documents, pertaining to the local history and cultural heritage of Thrace. This paper focuses on a selection of testimonies from the post-war era (1945-1961) that reflect the concern of local and state agencies, church representatives, and ordinary citizens regarding the preservation, management, and promotion of antiquities. The study of these documents demonstrates how relics of the past were used to highlight the deep-rooted Greek presence in Thrace and galvanize national pride, but also how they functioned as a shaping tool for the cultural profile and the identity of the area.

Key words: antiquities, archives, cultural heritage, Komotini, Rhodope, Thrace

Τα Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ) στην Κομοτηνή αποτελούν μια εξαιρετική πηγή πληροφοριών για την τοπική ιστορία και την πολιτιστική κληρονομιά της περιοχής μέσα από ποικίλα τεκμήρια ιδιωτών, συλλόγων αλλά και υπηρεσιακών εγγράφων*. Αφορμή για τη γνωριμία μου με τον αρχειακό αυτόν πλούτο έδωσαν οι επισκέψεις με τους φοιτητές του Τμήματος Γλώσσας, Φιλολογίας και Πολιτισμού Παρευξείνιων Χωρών, ένα τμήμα με πολύχρονη παρουσία στον τομέα των Ανθρωπιστικών Σπουδών και ισχυρούς δεσμούς με την τοπική κοινωνία. Θεωρώ, λοιπόν, ταιριαστό να συμμετέχω στον επετειακό τόμο των είκοσι χρόνων του Τμήματος με ένα άρθρο που αναδεικνύει το εξωστρεφές του προφίλ και το συνεχές ενδιαφέρον του για την έρευνα.

Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται η παρούσα μελέτη επίλεκτων αρχείων της περιόδου 1945–1961, που αφορούν στη μέριμνα για τις αρχαιότητες στην Κομοτηνή και τον νομό Ροδόπης. Για τον εντοπισμό και τη συγκέντρωση των αρχείων ήταν καθοριστική η συμβολή του Προϊσταμένου των ΓΑΚ Ροδόπης, δρ. Π. Κροκίδα, τον οποίο ευχαριστώ θερμά. Ειδικότερα, το υπό εξέταση υλικό περιλαμβάνει αντίγραφα από αναφορές Εφόρων και Επιμελητών Αρχαιοτήτων, υπηρεσιακή αλληλογραφία δημόσιων φορέων, όπως επιστολές, αναφορές, τηλεγραφήματα του τότε Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, της Γενικής Διοίκησης Κεντρικής και

---

* Η έρευνα για το παρόν άρθρο διεξήχθη στο πλαίσιο του Ερευνητικού Προγράμματος *Αρχαιολογικές και γεωφυσικές έρευνες στην περαιά της Σαμοθράκης (ArcGeoPerSa)*, το οποίο υποστηρίχθηκε από το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ.) στο πλαίσιο της Δράσης «1η Προκήρυξη ερευνητικών έργων ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ. για την ενίσχυση των μελών ΔΕΠ και Ερευνητών/τριών και την προμήθεια ερευνητικού εξοπλισμού μεγάλης αξίας» (Αριθμός Έργου: 750), www.peraiasamothraceproject.gr

Ανατολικής Μακεδονίας, της Νομαρχίας Ροδόπης, του Δήμου Κομοτηναίων, της Ιεράς Μητροπόλεως Μαρωνείας, καθώς και προέδρων κοινοτήτων και συλλόγων. Το σύνολο σχεδόν των εγγράφων που παρουσιάζονται εδώ προέρχεται από το αρχείο της Νομαρχίας Ροδόπης.

Στη συνέχεια εξετάζονται περιπτώσεις μελέτης που άπτονται της διάσωσης και ανάδειξης αρχαιοτήτων, αιτημάτων για αρχαιολογικές ανασκαφές και ενεργειών για τη δημιουργία μουσείου στην Κομοτηνή. Μέσα από τη σύντομη αυτή παράθεση των αρχείων γίνεται μια αναδρομή στην πολιτιστική κληρονομιά του νομού Ροδόπης, στη διαδικασία ταύτισης των αρχαιοτήτων ως εθνικών κειμηλίων κατά τα δύσκολα μεταπολεμικά χρόνια, και στα μέτρα που ελήφθησαν από τοπικούς και κρατικούς φορείς για την προστασία τους¹.

Ευρήματα στους Τοξότες

Το πρώτο έγγραφο σχετικό με θέματα διάσωσης αρχαιοτήτων χρονολογείται στις 10-12-1945, λίγους μήνες μετά τη λήξη του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου², και αφορά στον γειτονικό νομό Ξάνθης. Πρόκειται για μία επιστολή του Γενικού Διευθυντή Κεντρικής Μακεδονίας, Γ. Μπακατσέλλου, προς τον Επιμελητή, τότε, Αρχαιοτήτων, Δημήτρη Λαζαρίδη, με την οποία παραγγέλλεται η άμεση μετάβασή του στην Καβάλα για την παραλαβή του Μουσείου μετά τη λύση της επίταξης και η τακτοποίηση των αρχαιοτήτων. Επ' ευκαιρία καλείται ο Λαζαρίδης να μεριμνήσει για την περισυλλογή αρχαιοτήτων από τους Φιλίππους και των πρόσφατα ευρεθέντων αρχαίων στους Τοξότες κατά την κατασκευή γέφυρας στον ποταμό Νέστο. Για τη μετακίνησή του μάλιστα προκαταβάλλονται τα οδοιπορικά και η ημερήσια αποζημίωση, συνολικά 45.000 δρχ.³.

Αν και δεν αφορά άμεσα τον νομό Ροδόπης, εντούτοις διαφαίνεται μέσα από το παραπάνω έγγραφο η μεγάλη έκταση που κλήθηκε να επιβλέψει ο Επιμελητής και μετέπειτα Έφορος Αρχαιοτήτων ΙΓ΄ Περιφέρειας, Δ. Λαζαρίδης, ουσιαστικά όλη την Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, έχοντας ως έδρα την Καβάλα. Όπως ήταν αναμενόμενο, αυτό το σύστημα δεν μπορούσε να λειτουργήσει ικανοποιητικά, καθώς η απόσταση από την έδρα, η έλλειψη προσωπικού και υλικοτεχνικής υποδομής προκαλούσε συχνά προβλήματα, ανισορροπίες και εντάσεις.

Ενέργειες για το τείχος της Κομοτηνής

¹ Σχετικά τη σημασία συμβόλων και κειμηλίων για το εθνικό φρόνημα φέρνουμε ως παράδειγμα μία αντίστροφη περίπτωση, πάλι από την τοπική ιστορία: στα ΓΑΚ Ροδόπης υπάρχουν 12 τετράδια του 1941 με βουλγαρικές σημειώσεις και τοπογραφικά σκαριφήματα της πόλης της Κομοτηνής, στα οποία αντιπαρατίθενται οι μετονομασίες των οδών της πόλης επί βουλγαρικής κατοχής. Έτσι, κάθε αναφορά στον ελληνικό πολιτισμό διαγράφεται από τη δημόσια σφαίρα, ακόμη και στο επίπεδο της οδικής σήμανσης, π.χ. η οδός Περγάμου μετονομάζεται σε οδό Τσέρνι Βραχ, η οδός Κωνσταντινουπόλεως σε οδό Βασ. Μαρίας-Λουίζα της Βουλγαρίας, η οδός Μαραθώνα σε οδό Γραντινάρσκα, η οδός Σωκράτους σε οδό Σλαβ Μερτζανόφ κ.ο.κ.

² ΓΑΚ Ροδόπης 106. Έγγραφο της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας αρ. πρωτ. 17332/10-12-1945, κοινοποίηση στη Γενική Διοίκηση Ανατ. Μακεδονίας αρ. πρωτ. 14726/17-12-1945.

³ Μία μεταπολεμική δραχμή ορίζεται με τον ν.18/10.11.1944 σε 50 δισεκατομμύρια κατοχικές δραχμές, μάλιστα τα πρώτα τραπεζογραμμάτια των 50 και 100 δρχ απεικόνιζαν τη Νίκη της Σαμοθράκης και τον Κωνσταντίνο Κανάρη. Η δεύτερη μεταρρύθμιση σημειώθηκε μία δεκαετία αργότερα, το 1954, όταν η δραχμή αντικαταστάθηκε ξανά με μία νεότερη με αναλογία 1000 δρχ προς 1:

<https://www.bankofgreece.gr/trapeza/h-ihstoria-ths-tte/istoria-ths-draxmhs/trapezogrammatia-draxmwn>

Από τα παλαιότερα έγγραφα στα οποία μαρτυρούνται ενέργειες αναφορικά με την προστασία και ανάδειξη αρχαιοτήτων στην Κομοτηνή είναι η επιστολή του Νομάρχη Ροδόπης προς την Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Βορείου Ελλάδος με ημερομηνία 28-3-1946⁴. Με ένα σύντομο κείμενο επιβεβαιώνεται πως, κατά παράκληση του καθηγητού κ. Πελεκανίδη, ολοκληρώθηκε η αποτύπωση του τείχους της Κομοτηνής, η οποία και αποστέλλεται ως συνημμένο. Δυστυχώς η αποτύπωση δεν βρέθηκε στο αρχείο, ωστόσο, στον ίδιο φάκελο με την παραπάνω αναφορά, πάνω σε ένα κιτρινωμένο κομμάτι χαρτί, εντοπίστηκε η παράκληση του Πελεκανίδη: να μετρηθεί το τείχος, να γίνει ακριβής κάτοψη και μερική αποτύπωση ορισμένων τμημάτων του Βυζαντινού τείχους με ενδιαφέρονσα τοιχοδομία και το σύνολο αυτών των μετρήσεων να σταλεί στην Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Βορείου Ελλάδος.

«...αναγκούν μεταφορικών μέσον...»

Την ίδια χρονιά η Νομαρχία Ροδόπης κλήθηκε να διεκπεραιώσει άλλη μία παράκληση, αυτήν τη φορά του Υπουργού Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, Αντωνίου Παπαδήμου.⁵ Με επιστολή του σε όλους τους Νομάρχες της χώρας, ο υπουργός εκθέτει το πρόβλημα της μεταφοράς αρχαιοτήτων και το ακανθώδες ζήτημα της εκτεταμένης λαθρανασκαφής, το οποίο δυσχεραίνει η αδυναμία έγκαιρης μετάβασης αρχαιολόγων στο πεδίο λόγω της έλλειψης μεταφορικών μέσων. Για να αποφευχθούν, λοιπόν, περαιτέρω καταστροφές, το Υπουργείο αιτείται *«...όπως θέτετε εις την διάθεσιν των κατά τόπους αρχαιολογικών υπαλλήλων το αναγκούν εις αυτούς μεταφορικών μέσον οσάκις παρίσταται ανάγκη...»*. Δυστυχώς δεν εντοπίστηκε κάποια αναφορά σχετική με τις ενέργειες της Νομαρχίας Ροδόπης (επί Αργ. Μπότση) ως προς το παραπάνω αίτημα, πέραν του ότι αρχειοθετήθηκε αυθημερόν.

Άγαλμα παίδα από την παραλία του Ιμέρου

Στο επόμενο χρονολογικά έγγραφο, ο πρόεδρος της κοινότητας Ιμέρου ενημερώνει στις 6-9-1946 τη Νομαρχία Ροδόπης⁶ σχετικά με την ανεύρεση ενός μαρμαρινού αγαλματιού παίδα στην παραλία του Ιμέρου. Ειδικότερα, περιγράφει πως το αντικείμενο βρέθηκε από τον γεωργό και κάτοικο Ιμέρου κο Δήμο Καμπάκη, ενόσω έσκαβε στην περιοχή Κούρσουμλουζ προς εξαγωγή λίθου. Ο πρόεδρος έκρινε πως ο παίς τυγχάνει αρχαιολογικής και καλλιτεχνικής αξίας και για αυτόν τον λόγο ζητάει από τη Νομαρχία την αποστολή ειδικού αρχαιολόγου για να το εξετάσει και να το παραλάβει. Ο Νομάρχης Ροδόπης, Αργ. Μπότσης, αναθέτει στον Έκτακτο Επιμελητή Αρχαιοτήτων Δημ. Χρονόπουλο, να επισκεφτεί τον χώρο, να παραλάβει το εύρημα και να συνεργαστεί με τον Γυμνασιάρχη Αρρένων Κομοτηνής, ώστε να μεριμνήσουν για τη φύλαξη του ευρήματος σε ασφαλή χώρο⁷.

⁴ ΓΑΚ Ροδόπης 157. Έγγραφο της Νομαρχίας Ροδόπης αρ. πρωτ. 3812/28-3-1946. Νομάρχης Ροδόπης τότε ήταν ο Π. Ροβάκης.

⁵ ΓΑΚ Ροδόπης 157. Έγγραφο του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας αρ. πρωτ. 74346/2947/3-9-1946 προς τη Νομαρχία Ροδόπης αρ. πρωτ. 10683/31-10-1946.

⁶ ΓΑΚ Ροδόπης 157. Έγγραφο της Κοινότητας Ιμέρου αρ. πρωτ. 477 προς τη Νομαρχία Ροδόπης αρ. πρωτ. 9414/17-9-1946.

⁷ ΓΑΚ Ροδόπης 157. Έγγραφο της Νομαρχίας Ροδόπης 414/22-11-1946.

Πράγματι στις 9-12-1946 ο Χρονόπουλος αποστέλλει αναφορά συνοδευόμενη με απόδειξη παραλαβής του παιίδα⁸, αναφέροντας πως ο Γυμνασιάρχης παραχώρησε μεν μία αίθουσα του διδακτηρίου για την ασφαλή τοποθέτηση του αγάλματος, ωστόσο, επειδή η θύρα της αίθουσας χρειάζεται άμεση επισκευή, το εύρημα φυλάσσεται προσωρινά στο γραφείο του Γυμνασιάρχη. Έχει ενδιαφέρον η συνέχεια της αναφοράς του Χρονόπουλου, όπου περιγράφεται η ενημέρωση του προς τον Έφορο Αρχαιοτήτων Καβάλας, Δ. Λαζαρίδη σχετικά με τις συνθήκες εύρεσης του αγαλματίου. Στη συνέχεια, ο Λαζαρίδης του κοινοποιεί πως ο ευρών δικαιούται αμοιβή εφόσον εργαζόταν νομίμως εντός του χώρου ανεύρεσης και ζητάει τη συλλογή πρόσθετων πληροφοριών, όπως το ακριβές όνομα της τοποθεσίας εύρεσης στην Ισμαρίδα, το βάθος στο οποίο εντοπίστηκε το άγαλμα και τυχόν συνευρήματα, π.χ. αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, νομίσματα ή κεραμική⁹. Δυστυχώς, οι δύο φωτογραφίες του αγαλματίου που επισύναψε ο Χρονόπουλος ως επιβεβαίωση της παραλαβής, δεν βρέθηκαν στο αρχείο, παρά μόνον η περιγραφή του¹⁰.

Δεν γνωρίζουμε εάν προχώρησαν οι διαδικασίες επισκευής και διασφάλισης της αίθουσας φύλαξης του αγαλματίου εγκαίρως ή αν επιλέχθηκε σε κάποια φάση η μεταφορά του στο Αρχαιολογικό Μουσείο Καβάλας, όπου και φυλάσσεται σήμερα¹¹.

Περί φθορών προξενούμενων υπό τρακτέρ

Η ανάγκη καλλιέργειας πολιτιστικής συνείδησης και η προσπάθεια συνεχούς προστασίας των αρχαιοτήτων αντανακλάται στο λιτό αλλά ιδιαίτερα εύγλωττο σημείωμα του Γεν. Γραμματέα Διεύθυνσης Αρχαιοτήτων, Κ. Γεωργούλη¹², ο οποίος επιστά την προσοχή στους Νομάρχες της χώρας αναφορικά με φθορές που προξενούνται από μηχανικά μέσα καλλιέργειας. Ζητείται μάλιστα η συμβολή των οργάνων αγροφυλακής στην έγκαιρη ενημέρωση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας σε περίπτωση ανεύρεσης αρχαίων, διαφορετικά η «...προσγενόμενη Εθνική ζημία είναι ανυπολογίστου σημασίας...». Οι αγροφύλακες θα λαμβάνουν ανάλογη αμοιβή για τις υποδείξεις τους σύμφωνα με το άρθρο 14 του Ν.5351/1932. Με τη σειρά της η Νομαρχία (Α.Δ. Ραπτάκης) αποστέλλει σχετικό έγγραφο στον Διοικητή της Αγροτικής Ασφάλειας¹³, γνωστοποιώντας του την κατάσταση και ζητώντας τη συνδρομή της Υπηρεσίας, αλλά και της Χωροφυλακής και της Εποπτείας Μηχανικής Καλλιέργειας Ροδόπης.

Ανεύρεση σπηλαίου στη Δύμη

⁸ ΓΑΚ Ροδόπης 157. Έγγραφο του Έκτακτου Επιμελητή Αρχαιοτήτων αρ. πρωτ. 6/9-9-1946 προς τη Νομαρχία Ροδόπης αρ. πρωτ. 497/30-1-1947 με τη σημείωση στις 21/1/1947 να συστήσει στον Γυμνασιάρχη να παραχωρήσει κατάλληλη αίθουσα στις 561/11-12-1946 και εκ νέου με το αρ. πρωτ. 12193/497/5-2-1947.

⁹ Έγγραφο Εφορείας Αρχαιοτήτων ΙΓ' Περιφέρεια αρ. πρωτ. 246/127/6-12-1946.

¹⁰ Το μικρό μαρμάρινο άγαλμα έχει μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,40μ, «εικονίζον παιίδα καθήμενον και ακρωτηριασμένον εις το άκρον του δεξιού ποδός, υπάρχοντος του σχετικού τεμαχίου, και ολίγον άνωθεν του καρπού της δεξιάς χειρός προς το μέρος του δείκτου, μη υπάρχοντος του σχετικού τεμαχίου» ημερομηνία 21-11-1946. Αίτημα για αποστολή φωτογραφιών του παιίδα απέστειλε με τηλεγράφημά του και ο Διευθυντής Αρχαιοτήτων του Υπουργείου Παιδείας, Α. Κεραμόπουλλος αρ. πρωτ. 100272/3002/23-12-1946 προς τη Νομαρχία Ροδόπης αρ. πρωτ. 141/13-1-1947.

¹¹ Αρχαιολογικό Μουσείο Καβάλας Δ80, τέλη 4^{ου} αι. π.Χ. Δαμάσκος 2013, 45-46, αρ. 14, εικ. 38-40.

¹² ΓΑΚ Ροδόπης 157. Έγγραφο της Διεύθυνσης Αρχαιοτήτων αρ. πρωτ. 37751/1535/2-5-1956 προς τη Νομαρχία Ροδόπης αρ. πρωτ. 10587/16-5-1956.

¹³ ΓΑΚ 157. Έγγραφο της Νομαρχίας Ροδόπης αρ. πρωτ. 10587/18-5/1956.

Το φθινόπωρο του 1956 έγινε μια συγκλονιστική για την περιοχή ανακάλυψη¹⁴: κατά την εξόρυξη λίθων σε λατομείο κοντά στη Δύμη της περιοχής Ασωμάτων¹⁵, ανακαλύφθηκε σπήλαιο, το οποίο σύμφωνα με τον πρώτο εξερευνητή, Διευθυντή του Σώματος Στρατού Ασωμάτων, είχε ύψος τουλάχιστον 6μ, μήκος περί τα 150μ, σταλακτίτες μήκους 2μ και απολιθωμένα ανθρώπινα οστά. Μάλιστα ένα από τα τελευταία φυλάχθηκε στο Γραφείο του Διοικητή Χωροφυλακής, Θ. Πέρρου. Ακολουθώντας τις οδηγίες της Νομαρχίας, ο μοίραρχος Πέρρος ενημερώνει τους εμπλεκόμενους φορείς με στόχο την αποφυγή έρευνας από τους εργάτες και την αξιολόγησή του σπηλαίου από ειδικούς. Ανάλογη αναφορά υπέβαλε και ο Διοικητής της Δημόσιας Ασφάλειας Κομοτηνής, αντισυνταγματάρχης Κ. Λιάππας, κλείνοντας με την εξής φράση: «...διατάξτε δε αρμοδίως την από Τουριστικής πλευράς έρευνα της προκειμένης υποθέσεως δια την δέουσαν εκμετάλλευσιν...»¹⁶. Άμεσα ο Νομάρχης αποστέλλει τηλεγράφημα στο Υπουργείο Εσωτερικών και στο Υπουργείο Παιδείας, με κοινοποίηση στον Έφορο Αρχαιοτήτων Δ. Λαζαρίδη¹⁷. Ο τελευταίος απαντά πως τελειώνει με τις ανασκαφές στην Αμφίπολη και θα μεταβεί στη Δύμη για να εξετάσει το σπήλαιο. Παράλληλα ευχαριστεί θερμά όλους τους εμπλεκόμενους για το ενδιαφέρον και για τα μέτρα που ελήφθησαν αναφορικά με την επιτήρησή του¹⁸.

Η ιστορία περιπλέκεται όταν η Ελληνική Σπηλαιολογική Εταιρία¹⁹ αποστέλλει στον Νομάρχη Ροδόπης μία επιστολή μέσω του Γραμματέα της, Γ. Γραφιό-Νίδα, στην οποία αφενός διαφαίνεται η πικρία ότι πληροφορήθηκαν τα της ανεύρεσης του σπηλαίου στη Δύμη από τις εφημερίδες, αφετέρου καθίσταται σαφές πως ο μόνος τρόπος να μεταβούν ειδικοί και να εκτιμήσουν το σπήλαιο είναι να εξασφαλιστεί η κάλυψη των εξόδων μετάβασης είτε από τον Ελληνικό Οργανισμό Τουρισμού ή από την ενδιαφερόμενη κοινότητα. Μάλιστα φέρει ως παράδειγμα τις πιστώσεις που δόθηκαν στο σπήλαιο των Ιωαννίνων (100.000 δρχ) μετά τον χαρακτηρισμό του ως τουριστικά εκμεταλλεύσιμο. Πιο υπηρεσιακού χαρακτήρα είναι η απάντηση του Ινστιτούτου Γεωλογίας και Ερευνών Υπεδάφους²⁰: «...η ημετέρα υπηρεσία με πρότην ευκαιρίαν θα επιληφθή της εξετάσεως αυτού...». Μέχρι τούδε, συνιστάται η αποφυγή βανδαλισμών.

Λίγες εβδομάδες μετά (αρχές Δεκεμβρίου), ακολουθώντας τις παραπάνω συστάσεις, ο Ενωμοτάρχης Θ. Αργυρόπουλος ελέγχει την περιοχή και αναφέρει στην έκθεσή του²¹ πως η εργοληπτική εταιρία εξόρυξης λίθων «Δοκιμή» έχει διανοίξει την

¹⁴ ΓΑΚ 157. Έγγραφο της Βασιλικής Χωροφυλακής Κομοτηνής αρ. πρωτ. 48/15/18/11-10-1956 προς τη Νομαρχία Ροδόπης αρ. πρωτ. 12-10-1056.

¹⁵ Η περιοχή των Ασωμάτων ανήκε στην αρχαιότητα στη χώρα της Μαρόνειας και θα πρέπει να ήταν μέρος του ευρύτερου εμπορικού δικτύου της ισχυρής αυτής πόλης κατά τα ρωμαϊκά και βυζαντινά χρόνια: Τριαντάφυλλος 1979, 336-338. Ζήκος 1989, 675-693.

<http://www.xanthi.ilsp.gr/thraki/history/his.asp?perioxhid=B0043>

¹⁶ ΓΑΚ Ροδόπης 157. Έγγραφο του Γραφείου Δημοσ. Ασφάλειας αρ. πρωτ. 48/7/23/15-10-1956 προς τη Νομαρχία Ροδόπης αρ. πρωτ. 23432/16-10-56.

¹⁷ ΓΑΚ 157. Έγγραφο της Νομαρχίας Ροδόπης αρ. πρωτ. 23070/12-10-1956.

¹⁸ ΓΑΚ 157. Έγγραφο της Εφορείας Αρχαιοτήτων ΙΓ΄ Περιφέρειας αρ. πρωτ. 487/16-10-1956 προς τη Νομαρχία Ροδόπης αρ. πρωτ. 23580/18-10-1956.

¹⁹ ΓΑΚ 157. Έγγραφο της Ελλ. Σπηλαιολογικής Εταιρίας αρ. πρωτ. 461/19-10-1956 προς τη Νομαρχία Ροδόπης αρ. πρωτ. 24142/25/10-1956.

²⁰ ΓΑΚ 157. Έγγραφο του Ινστιτούτου Γεωλογίας και Ερευνών Υπεδάφους, Υπ. Συντονισμού αρ. πρωτ. 1950/26-11-1956 προς τη Νομαρχία Ροδόπης αρ. πρωτ. 27486/5-12-1956.

²¹ ΓΑΚ 157. Έγγραφο του Σταθμού Χωροφυλακής Ασωμάτων αρ. πρωτ. 6/57/88/8-12-1956 προς τη Νομαρχία Ροδόπης αρ. πρωτ. 28449/14-12-1956.

εισόδου του σπηλαίου σε σημαντικό βαθμό και την έχει φράξει με ογκόλιθους, δίχως όμως να έχει αλλοιωθεί το εσωτερικό του σπηλαίου. Αν και οι εργασίες σταμάτησαν μέχρι τον επόμενο Φεβρουάριο, η κατάσταση επιδεινώνεται λόγω της λάσπης και των υδάτων που συσσωρεύτηκαν στο σημείο, καθιστώντας δυσχερή τη διέλευση.

Σήμερα το σπήλαιο στη Δύμη εξακολουθεί να είναι αχαρτογράφητο και αποτελεί ένα από τα έξι καταγεγραμμένα στον νομό Ροδόπης, με το σπήλαιο της Μαρώνειας (Πολυφήμου) να είναι το πιο γνωστό²².

Επιτύμβια στήλη Μολυβωτής

Αξιόλογα ευρήματα περιλαμβάνονται στην αναφορά του Κ. Τρυφερούλη, Έκτακτου Επιμελητή Αρχαιοτήτων και καθηγητή της Δημ. Εμπορικής Σχολής Κομοτηνής, προς τον Έφορο Αρχαιοτήτων Καβάλας, σχετικά με την αρχαιολογική συλλογή Κομοτηνής²³. Δίνει μάλιστα ιδιαίτερη βαρύτητα στην επιτύμβια στήλη που εντοπίστηκε το καλοκαίρι του 1958 στο σπίτι του κ. Πολυτσάκη στην Ξυλαγανή, για την οποία είχε μεριμνήσει ο καθηγητής Γεώργιος Μπακαλάκης, ο οποίος ανέσκαψε στην περιοχή της αρχαίας Στρώμης εκείνη την περίοδο. Ο Πολυτσάκης ανέφερε πως βρήκε την στήλη την περασμένη άνοιξη κατά την άροση του αγρού του στη Μολυβωτή. Ο Τρυφερούλης παραθέτει λεπτομερή περιγραφή της στήλης και της κατάστασης διατήρησής της (μιάμιση σελίδα!) και τη χρονολογεί στον «4^ο ή ακόμη και 5^ο αιώνα π.Χ.». Μάλιστα θεωρεί πως η ανεύρεση της στα χώματα της Θράκης μαρτυρεί ότι «...οι Έλληνες της περιοχής ήταν άνθρωποι με καλλιτεχνικές απαιτήσεις ίσης αξίας προς τας των συγχρόνων αδελφών των των άλλων ελληνικών εδαφών...». Η στήλη αποτελεί πράγματι εξαιρετικό παράδειγμα επιτύμβιου αναγλύφου του 5^{ου} αι. π.Χ. και εκτίθεται σήμερα στο αρχαιολογικό μουσείο Κομοτηνής²⁴.

Αρχαιολογική συλλογή Μαρωνείας: περισυλλογή

Στην ίδια αναφορά²⁵, πέραν της επιτύμβιας στήλης από τη Μολυβωτή, ο Τρυφερούλης περιγράφει σε μία μόλις παράγραφο την πρόοδο των εργασιών στην αρχαιολογική συλλογή Μαρωνείας κατά το καλοκαίρι του 1958. Όλα ξεκίνησαν όταν επισκέφθηκε ο Νομάρχης Ροδόπης Γεώργιος Νταουντάκης τον Γυμνασιάρχη Θηλέων Κομοτηνής, Μαρίνο Ξηρέα, στη Μαρώνεια, ζητώντας του να μεριμνήσει για τις αρχαιότητες της περιοχής. Ο Ξηρέας μαζί με την συμπαράσταση των αρχόντων της Μαρωνείας, των προσκόπων, του προσωπικού της παιδικής κατασκήνωσης και των κατοίκων εργάστηκαν για βδομάδες μεταφέροντας πάνω από 100 μνημεία, συλλέγοντάς τα από αγρούς, περιβόλους οικιών ή αποσπώντας τα από οικοδομικές κατασκευές (π.χ. τζάκι σχολικής αίθουσας, ξωκκλήσια). Την αναφορά του συμπληρώνει φωτογραφία με μερική άποψη της αίθουσας του Δημοτικού Σχολείου όπου φυλάσσεται η συλλογή, οργανωμένη.

²² <https://proteascave.gr/test/> και <http://arxio.speleo.gr>, όπου δεν δίνεται καμία επιπλέον πληροφορία για το σπήλαιο στη Δύμη, πέραν του αύξοντα αριθμού του σπηλαίου στον κατάλογο της Ε.Σ.Ε. (703). Τα υπόλοιπα σπήλαια είναι το λεγόμενο Σουπατζίν (θέση Τσατάκ Σαιέ) στα Πάτερμα και τα Ιν Ντερέ 1, 2, 3 στη Στρώμη. Τα τελευταία μελετήθηκαν από τους Παντή και Μυτελετσή 2013 κατά τη διάρκεια επιφανειακής έρευνας.

²³ ΓΑΚ Ροδόπης 157 Έγγραφο του Επιμελητή Αρχαιοτήτων αρ. πρωτ. 11/30-9-1958 προς τη Νομαρχία Ροδόπης αρ. πρωτ. 23360/7-10-1958.

²⁴ Αρχαιολογικό Μουσείο Κομοτηνής ΑΓΚ 12, 450-400 π.Χ.

²⁵ Βλ. παραπάνω σημ. 23.

Το όλο εγχείρημα χαιρετήθηκε με θέρμη από τη Θρακική Εστία Θεσσαλονίκης, η οποία με επιστολή της τον Αύγουστο του 1958 συγχαίρει τον Νομάρχη Ροδόπης για τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται την αποστολή του και κοινοποιεί τα αποτελέσματα της εν λόγω περισυλλογής στο Υπουργείο Παιδείας, μαζί την επισήμανση για ανάγκη συντονισμένης διάσωσης των μνημείων²⁶. Στην περιγραφή που παρατίθεται γίνεται αναφορά στην εγκατάλειψη των κειμηλίων στη «...διάκριση των στοιχείων της φύσεως και την ακηδία των εγχωρίων...», καθώς συχνά χρησιμοποιούνται από κατοίκους σε ποικίλες περιστάσεις, π.χ. μαρμάρια ανάγλυφα και επιγραφές χρησιμοποιούνται ως σκαλοπάτια, πράξη που χαρακτηρίζεται ως εγκληματική από μέρους του Κράτους. Εν κατακλείδι, προτείνεται η άμεση επίσκεψη υπαλλήλου από την Εφορεία Καβάλας, ώστε να γίνει πλήρης καταγραφή και αποτίμηση των ευρημάτων.

Αρχαιολογική συλλογή Μαρωνείας: η αντίδραση της Εκκλησίας

Από την άλλη, οι αρχαιολογικές δραστηριότητες του Γυμνασιάρχη Ξηρέα, δεν χαιρετίστηκαν από όλους με την ίδια θέρμη. Το αντίθετο μάλιστα, αν εξετάσουμε τον έντονο προβληματισμό του Εφημέριου Μαρωνείας. Στην αναφορά του προς τον Μητροπολίτη Μαρωνείας στις 24-8-1958²⁷, ο Εφημέριος περιγράφει πώς συνάντησε τον Ξηρέα ενόσω μετέφερε ένα κιονόκρανο από την Ιερά Μονή Ζωοδόχου Πηγής και πώς τον σταμάτησε, λέγοντας πως έχει διαταγή από τον Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη να φυλάσσει τα αρχαία που βρίσκονται στους Ιερούς Ναούς και τις Ιερές Μονές.

Ο Γυμνασιάρχης του απάντησε με τη σειρά του πως έχει διαταγή από τον Νομάρχη, όπου κι αν εντοπίσει αρχαία, να χαλάσει τοίχους και να τα περισυλλέξει. Σοκαρισμένος ο Εφημέριος περιγράφει παρακάτω πώς πήγε ο Ξηρέας στο εκκλησάκι στο χωριό της Αγ. Παρασκευής και αφαίρεσε μία πλάκα, καταστρέφοντας τμήμα του Προσκυνηταριού, δίχως να ρωτήσει κανέναν. Συνεχίζει καταγράφοντας κι άλλες αφαιρέσεις, όπως μιας μαρμάρινης πλάκας από τον Ιερό Ναό Αγ. Ιωάννη του Προδρόμου. Αναλογιζόμενος ο Εφημέριος τον κόπο που κατέβαλαν να «...επιδιορθώσουν τα κατερειπωμένα αρχαία εκκλησάκια [sic]...» και την ευκολία με την οποία καταστρέφονται από τον Ξηρέα, στρέφεται στον Μητροπολίτη για οδηγίες.

Ο Γυμνασιάρχης από την άλλη, δίνει τη δική του εκδοχή για τη συνάντηση με τον Εφημέριο, σε ένα οκτασέλιδο λεπτομερέστατο κείμενο, όπου περιγράφει αναλυτικά την επίσκεψη σε κάθε χώρο και τα άτομα που τον συνόδευαν²⁸. Επισημαίνει, λοιπόν, ότι στην πλειονότητά τους οι κάτοικοι της Μαρωνείας παραδίδουν αρχαιότητες και βοηθούν στη μεταφορά και πως τα παρεκκλήσια βρῖθουν αρχιτεκτονικών μελών που είναι παραμορφωμένα από τις επάλληλες στρώσεις ασβεστώματος και την καύση των κεριών. Ειδικά για το δωρικό κιονόκρανο που απέσπασε από το παρεκκλήσι της Αγ. Παρασκευής, ο Ξηρέας αναφέρει πως ήταν ετοιμόρροπο και χρησιμοποιούνταν ως σκαλοπάτι, ενώ αμέσως μετά την αφαίρεσή του, κλήθηκε ειδικός τεχνίτης για να επισκευάσει τον αναβαθμό. Στο ίδιο μήκος κύματος κινούνται και οι υπόλοιπες ενέργειές του στην περιοχή της Μαρωνείας.

²⁶ ΓΑΚ Ροδόπης 157. Έγγραφο της Θρακικής Εστίας Θεσσαλονίκης αρ. πρωτ. 771/29-8-1958 και 31-9-1958.

²⁷ ΓΑΚ Ροδόπης 157. Έγγραφο της Ιεράς Μητροπόλεως Μαρωνείας αρ. πρωτ. 1128/27-8-1058.

²⁸ ΓΑΚ 157. Έγγραφο του Γυμνασίου Θηλέων Κομοτηνής 3αρ. πρωτ. 326/3-9-1958 προς τη Νομαρχία Ροδόπης αρ. πρωτ. 21022/11-9-1958.

Ακολουθεί η εμπλοκή του Μητροπολίτη Μαρωνείας, ο οποίος με δισέλιδο έγγραφο του στον Νομόρχη Ροδόπης²⁹ αναφέρει πως η Εκκλησία πρώτη επιθυμεί την διενέργεια ανασκαφών στην περιοχή της αρχαίας Μαρώνειας, «...ίνα έλθωσιν εις φως θησαυροί τεθαμμένοι, μαρτυρούντες περί της Ελληνικότητας της Θράκης και εμφανίζοντες το μεγαλείον του αρχαίου Ελληνικού Πολιτισμού [...] διότι είμεθα βέβαιοι ότι πολλά χριστιανικά μνημεία θα έλθωσιν εις φώς...». Ωστόσο, είναι κατηγορηματικά αντίθετος στη δράση του Γυμνασιάρχη, ειδικά όταν αποσπά αρχαιότητες από ναούς και ξωκκλήσια δίχως τη γνώση και σύμφωνη γνώμη της Εκκλησίας. Σημειώνει περαιτέρω πως οι ναοί αυτοί είναι σε λειτουργία και δεν έχουν κηρυχθεί αρχαιολογικά μνημεία, επομένως η φύλαξη γλυπτών και άλλων αντικειμένων είναι αρμοδιότητα της Εκκλησίας. Η επιστολή κλείνει σε έντονο ύφος, ζητώντας ούτε λίγο ούτε πολύ την επιστροφή όσων τεμαχίων αφαιρέθηκαν από ναούς και την παύση της δράσης του Ξηρέα, προς αποφυγήν συνεπειών.

Ο Νομόρχης Νταουντάκης φαίνεται πως θορυβήθηκε από την επιστολή του Μητροπολίτη: αν και θεωρεί τα όσα ελέχθησαν από τον Εφημέριο υπερβολικά, εντούτοις συμφωνεί να αποφεύγει ο Ξηρέας την απόσπαση αρχαιοτήτων από Ιερούς Ναούς, δίχως την πρότερη άδεια της Εκκλησίας³⁰.

Παράρτημα Αρχαιολογικού Μουσείου στην Κομοτηνή

Στις 4-10-1957 ο Γενικός επιθεωρητής Μέσης ΙΑ΄ Εκπαιδευτικής Περιφέρειας, Γεώργιος Μάμελης απευθύνει έκκληση στον Σύλλογο Κομοτηναιών «Ένωσις» για οικονομική ενίσχυση³¹, με στόχο τον ευπρεπισμό της αίθουσας που θα στεγάσει τις αρχαιότητες, την τοποθέτηση τους σε βάθρα, την κατασκευή επιγραφής και συναφείς ενέργειες, που θα ασφαλίσουν και θα αναδείξουν την αρχαιολογική συλλογή της πόλης, ώστε να μην χρειαστεί να μετακινηθούν οι αρχαιότητες στην Καβάλα³².

Ο Μάμελης θυμίζει πως η πρώτη σχετική διαταγή ήρθε από το Υπουργείο στις αρχές του θέρους του 1957, για να ανασταλεί προσωρινά μέχρι τα τέλη Ιουλίου³³. Ακολούθησαν αντιδράσεις από τοπικούς φορείς, μεταξύ αυτών και η έντονη διαμαρτυρία του Δημάρχου Δ.Ε. Μπλέτσα με ένα τηλεγράφημα στον Υπουργό Παιδείας Γ. Γεροκωστόπουλο, ζητώντας τη ματαίωση της απόφασης³⁴. Για την παραμονή των αρχαιοτήτων στην Κομοτηνή ετέθη ένας κατηγορηματικός όρος από το Υπουργείο, όπως μηνύει ο Νομόρχης Τσιρώνης: μέσα σε έναν μήνα να έχει ολοκληρωθεί η τοποθέτηση των αρχαιοτήτων, καθώς έχει πληροφορίες ότι απλά στοιβάζονται σε ένα σκοτεινό υπόγειο³⁵. Ακολούθησε νέα διαταγή μετακίνησης των

²⁹ ΓΑΚ Ροδόπης 157. Έγγραφο της Ιεράς Μητροπόλεως Μαρωνείας αρ. πρωτ.1128/28-8-1958 με κοινοποίηση σε Ιερά Σύνοδον και Υπουργείον Θρησκευμάτων, προς τη Νομαρχία Ροδόπης αρ. πρωτ. 19665/29-8-1958.

³⁰ ΓΑΚ Ροδόπης 157. Έγγραφο της Νομαρχίας Ροδόπης αρ. πρωτ.19665/3-9-1958.

³¹ ΓΑΚ Ροδόπης 157. Έγγραφο της Γεν. Επιθ. Μέσης ΙΑ΄ Εκπ. Περιφέρειας αρ. πρωτ. 2032/30-9-1057 προς τη Νομαρχία Ροδόπης αρ. πρωτ. 22408/4-10-1957.

³² Ο Μάμελης είχε ήδη αποταθεί στον Δήμαρχο Κομοτηναιών για την συνδρομή του με ένα μικρό ποσό, αλλά δεν φαίνεται να βρήκε άμεση, τουλάχιστον, ανταπόκριση, βλ. Έγγραφο της Γεν. Επιθ. Μέσης ΙΑ΄ Εκπ. Περιφέρειας αρ. πρωτ. 1038/11-6-1057 προς τη Νομαρχία Ροδόπης 12958/14-6-1957.

³³ ΓΑΚ 157. Έγγραφο της Γενικής Διεύθυνσης Αρχαιοτήτων αρ. πρωτ. 68999/2769/8-7-1957 προς τη Νομαρχία Ροδόπης αρ. πρωτ. 12973/15-6-1957 μετά από σχετικές κινήσεις του Δήμου Κομοτηναιών βλ. π.χ. το τηλεγράφημα του Δήμου Κομοτηναιών αρ. πρωτ. 9945/7-6-1057, κοιν. Προς τη Νομαρχία Ροδόπης αρ. πρωτ. 12574/8-6-1957.

³⁴ ΓΑΚ 157. Έγγραφο του Δήμου Κομοτηναιών αρ. πρωτ. 14386/26-8-1957 και τηλεγράφημα 14379.

³⁵ ΓΑΚ 157. Έγγραφο της Νομαρχίας Ροδόπης αρ. πρωτ. 12574/8-6-1957.

αρχαίων τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους αλλά χάρι στις αντιδράσεις του βουλευτή Χρ. Σιανίδου, του Νομάρχη Ροδόπης και άλλων απετράπη η μεταφορά τους³⁶.

Σε αυτό το πλαίσιο και απευθυνόμενος στην εθνική συνείδηση και την κοινωνική θέση των μελών της «Ένωσης», ο Μάμελης ζητάει τουλάχιστον 1000 δρχ και την κάλυψη της αμοιβής εργατών, οι οποίοι θα μετακινήσουν τα βαριά ευρήματα που κατάκεινται στην αυλή του Γυμνασίου Αρρένων.

Σε συνέχεια των παραπάνω, στις 4-9-1958 η Νομαρχία Ροδόπης αποστέλλει αίτημα στη Διεύθυνση Αρχαιοτήτων του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων³⁷, με το οποίο προωθεί την πρόταση του Δημάρχου Κομοτηναίων, Δ.Ε. Μπλέτσα, για ίδρυση παραρτήματος Αρχαιολογικού Μουσείου στην Κομοτηνή και τον διορισμό Εφόρου Αρχαιοτήτων στην περιοχή. Η επιστολή του Δημάρχου αποπνέει συναισθηματική φόρτιση και αποφασιστικότητα³⁸, υπογραμμίζοντας τις ενέργειες διαφύλαξης της πολιτιστικής κληρονομιάς της περιοχής πριν και μετά τον πόλεμο και εξαιρώντας τη δράση του Γυμνασιάρχη Θηλέων Μαρίνου Ξηρέα. Ταυτόχρονα, τονίζεται πως το αίτημα ίδρυσης του Μουσείου είναι καθολικό και πως η κοινή γνώμη δυσανασχετεί για την παραμέληση της Θράκης.

Προς επίρρωση του αιτήματος, στην επιστολή της Νομαρχίας αναφέρεται η ύπαρξη αρχαιολογικών αντικειμένων ανευρεθέντων από το 1947 και εξής και κάποια που διασώθηκαν από τη Βουλγαρική Κατοχής στο υπόγειο του Α΄ Δημοτικού Σχολείου, τα περισσότερα από οποία προέρχονταν από την Ανατολική Θράκη και κυρίως την Αδριανούπολη. Τόσο η Νομαρχία όσο και ο Δήμος και οι οργανώσεις της Κομοτηνής έκριναν ότι ήταν εθνικώς σκόπιμο να παραμείνουν τα ευρήματα στη Θράκη. Η κινητοποίηση είχε ως αποτέλεσμα την προσωρινή αναστολή της μεταφορά τους στο Αρχαιολογικό Μουσείο Καβάλας, καθώς ευρέθη αίθουσα για τη φύλαξή τους στο Διδακτήριο του Γυμνασίου Αρρένων Κομοτηνής³⁹.

Εκτός από τη συλλογή της Κομοτηνής, επισημαίνονται στο ίδιο έγγραφο της Νομαρχίας οι αρχαιότητες που περισυλλέγησαν σε διάφορα σημεία της Μαρόνειας και στη θέση Άγιος Χαράλαμπος, αλλά και η ανασκαφική έρευνα του καθηγητή Μπακαλάκη στη Μολυβωτή. Στη συνέχεια, γίνεται λόγος για την ανάγκη κήρυξης αρχαιολογικών χώρων στην περιοχή, για τη διενέργεια ανασκαφών και την ίδρυση Μουσείου για τη φύλαξη των ευρημάτων, κλείνοντας με το πάντα επίκαιρο επιχείρημα περί εθνικής και οικονομικής αξιοποίησης και δημιουργίας τουριστικής κίνησης στον νομό Ροδόπης.

Η επιστολή του Νομάρχη Νταουντάκη παραπέμφθηκε στο Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και τη Διεύθυνση Αρχαιοτήτων από τον Γενικό Γραμματέα του Υπουργείου Εσωτερικών, Δ. Ζησόπουλο⁴⁰, ο οποίος αναγνώρισε στο αίτημα της Νομαρχίας την υφιστάμενη ανάγκη της περιφέρειας και το προώθησε αρμοδίως. Η απάντηση της Γενικής Διεύθυνσης Αρχαιοτήτων μέσω του Ι. Παπαδημητρίου ήταν λακωνική και αποστομωτική: «...δεν είναι δυνατή προς το παρόν η ίδρυσις του εν λόγω μουσείου δι' οικονομικούς λόγους...»⁴¹.

³⁶ Βλ. και σχετικό έγγραφο της Νομαρχίας Ροδόπης αρ. πρωτ. 18852/11-9-1957 προς τον Δήμαρχο Κομοτηναίων, προτείνοντας τη διασφάλιση αίθουσας, ώστε να αποφευχθεί η μετακίνησή τους.

³⁷ ΓΑΚ Ροδόπης 157. Έγγραφο της Νομαρχίας Ροδόπης αρ. πρωτ. 20101/4-9-1958.

³⁸ ΓΑΚ Ροδόπης 157. Έγγραφο του Δήμου Κομοτηναίων αρ. πρωτ. 12575/11-8-1958.

³⁹ ΓΑΚ Ροδόπης 157. Έγγραφο της Νομαρχίας Ροδόπης αρ. πρωτ. 18274/13-8-1958.

⁴⁰ ΓΑΚ Ροδόπης 157. Έγγραφο του Υπουργείου Εσωτερικών αρ. πρωτ. 77812/22-9-1958.

⁴¹ ΓΑΚ Ροδόπης 157. Έγγραφο του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας, 137406/5849/11-11-1958 προς τη Νομαρχία Ροδόπης αρ. πρωτ. 26746/17-11-1958.

Η πόλη θα πρέπει να περιμένει μέχρι το 1962 για να δημιουργηθεί Εφορεία Αρχαιοτήτων με έδρα την Κομοτηνή. Η νέα υπηρεσία στεγάστηκε στο νεοκλασικό κτήριο της οδού Μπακάλμπαση 4, σημερινή έδρα ΔΕΥΑΚ, το οποίο λειτούργησε και ως Μουσείο. Σχεδόν δεκαπέντε χρόνια μετά, το 1976, εγκαινιάζεται το Αρχαιολογικό Μουσείο Κομοτηνής, ένα κτήριο του Άρη Κωνσταντινίδη (1967), που αποτελεί ακόμη και σήμερα τοπόσημο για την αρχιτεκτονική της πόλης⁴².

Περισυλλογή αρχαίων και προσδιορισμός αρμοδιοτήτων

Σε συνέχεια όλων των παραπάνω ακολουθεί στις 13-12-1958 μια αυστηρή επιστολή του Ι. Παπαϊωάννου από τη Διεύθυνση Αρχαιοτήτων προς τη Νομαρχία Ροδόπης⁴³, με θέμα τη δράση του Νομάρχη Νταουντάκη και του Γυμνασιάρχου Θηλέων Κομοτηνής Ξηρέα, η συμβολή των οποίων στην περισυλλογή και διάσωση αρχαιοτήτων είχε εξαιρεθεί από τον Δήμαρχο Δ.Ε. Μπλέτσα. Επισημαίνεται δε από τον Παπαϊωάννου πως ο καθ' ύλην αρμόδιος για τις αρχαιότητες είναι ο Έφορος της ΙΓ' Περιφέρειας Αρχαιοτήτων στην Καβάλα, Δ. Λαζαρίδης, και ο Έκτακτος Επιμελητής Αρχαιοτήτων, καθηγητής Κ. Τρυφερούλης και πως η παρέμβασή του δημιουργεί ανωμαλίες στην εύρυθμη λειτουργία της Υπηρεσίας. Μάλιστα, ο Παπαϊωάννου υπενθυμίζει στον Νταουντάκη πως η ως τώρα αρχαιολογική του δράση δεν εμπίπτει στις αρμοδιότητές του.

Έκθεση για τις αρχαιότητες στον Νομό Ροδόπης του 1959

Το επόμενο χρονολογικά έγγραφο που αφορά στη μέριμνα των αρχαιοτήτων στον νομό Ροδόπης είναι το πεντασέλιδο υπόμνημα του Έκτακτου Επιμελητή Αρχαιοτήτων, Κ. Τρυφερούλη⁴⁴. Πρόκειται για μια εξαιρετικά σημαντική πηγή πληροφοριών, όπου παρατίθενται στοιχεία τόσο για την πόλη της Κομοτηνής όσο και την περιφέρειά της. Η έκθεση ανοίγει με τη λυπηρή παρατήρηση πως ουδέποτε έγιναν ανασκαφικές έρευνες στον νομό Ροδόπης πλην της Παραδημής και της Μολυβωτής. Για την Παραδημή, ο Επιμελητής αναφέρει πως σε απόσταση μόλις 100μ από την αμαξιτή οδό ανεσκάφη το 1932 ο ομώνυμος γήλοφος, φέρνοντας στο φως τα κατάλοιπα ενός νεολιθικού οικισμού και ευρήματα, τα οποία μεταφέρθηκαν στη Θεσσαλονίκη. Επισημαίνει πως παρόμοιοι νεολιθικοί οικισμοί υπάρχουν κατά μήκος της σιδηροδρομικής γραμμής Κομοτηνής – Πολύανθου – Ιάσμου, κατά μήκος του ποταμού Πός-Πός (= Βοσβόζης ή Μουκλουτζάς) και της Ισμαρίδας λίμνης.

Στη συνέχεια ο Τρυφερούλης παραθέτει στοιχεία για τη Μαρώνεια, «την αρχαιότερα πόλιν» του Νομού, τονίζοντας πως δεν έχουμε ευρήματα από την ομηρική και αρχαϊκή φάση της επειδή δεν έχουν γίνει ανασκαφές. Αντ' αυτού, επισημαίνει το τείχος του υψώματος του Αγ. Γεωργίου και το τείχος του Αγ. Αθανασίου, καθώς και υπολείμματα των μακρών τειχών της Μαρώνειας αλλά και του καταποντισμένου παραλιακού τείχους. Αξιοσημείωτη είναι η πληροφορία πως το αρχαίο θέατρο της Μαρώνειας σωζόταν μέχρι το 1916, και πως με υλικό από το

⁴² http://odysseus.culture.gr/h/1/gh152.jsp?obj_id=3423 (Δ. Τριαντάφυλλος). Πρβλ. ενδεικτικά Σαρλά-Πεντάζου και Πεντάζος 1995. Μπακιρτζής και Τριαντάφυλλος 2001, 48-58. Για τον Άρη Κωνσταντινίδη, βλ. Γεωργοπούλου 2019.

⁴³ ΓΑΚ Ροδόπης 157. Έγγραφο της Γενικής Διεύθυνσης Αρχαιοτήτων 152029/6570/4684/13-12-1958 προς τη Νομαρχία Ροδόπης αρ. πρωτ. 29845/23-12-1958.

⁴⁴ ΓΑΚ 106. Έγγραφο του Έκτακτου Επιμελητή Αρχαιοτήτων - Περιφέρεια Κομοτηνής αρ. πρωτ. 45/9-6-1959 προς τη Νομαρχία Ροδόπης αρ. πρωτ. 14143/11-6-1959.

θέατρο κατασκευάστηκε το σχολείο της Νέας Μαρώνειας. Στο ισόγειο του σχολείου φυλάσσεται η συλλογή αρχαιοτήτων διαφόρων εποχών, και ο Τρυφερούλης επισημαίνει πως κάποιες αρχαιότητες σχετίζονται με τη λατρεία του Απόλλωνα και του Διονύσου⁴⁵.

Μετά από μια σύντομη αναφορά στον ποταμό Λίσσο (Φιλιουρί), ο Τρυφερούλης επισημαίνει την ύπαρξη εντυπωσιακού σπηλαίου στη θέση Πλατανάκια. Στη συνέχεια περνάει στις ανασκαφές του Γ. Μπακαλάκη στη χερσόνησο της Μολυβωτής, στην οποία «...δέον τοποθετήσωμεν την αρχαίαν πόλιν Στρώμην...»⁴⁶ και στην τραπεζοειδή έξαρση στα Κατσαμάκια (3 χλμ βόρεια του Φαναρίου), την αρχαία Δίκαια⁴⁷.

Αναφορικά με ρωμαϊκά κατάλοιπα επί της Εγνατίας οδού, ο Τρυφερούλης περιγράφει την ύπαρξη δύο γεφυρών, η πρώτη στον ποταμό Κομπάτο και μάλιστα με τη ζεύξη σε απόκρημνο σημείο. Στην περιοχή εντοπίστηκε και βυζαντινό τείχος, τετράγωνος πύργος με ρωμαϊκή και βυζαντινή τοιχοποιία και κτιστοί τάφοι που ίσως σχετίζονται με κάποιο φρούριο. Η δεύτερη γέφυρα υπέστη σοβαρές καταστροφές από τα Βουλγαρικά στρατεύματα και βρίσκεται στον ποταμό Λίσσο (Φιλιουρί) στο χωριό Αρίσβη, στην περιφέρεια του οποίου διατηρούνται τμήματα της Εγνατίας Οδού, βυζαντινό νεκροταφείο (Κοτζά Μεζαρλίκ) και τυχαία ρωμαϊκά ευρήματα. Σημαντική ρωμαϊκή και βυζαντινή θέση υπήρξε η Πορσούλα-Μαξιμιανούπολη-Μοσυνούπολη⁴⁸, 5χλμ δυτικά της Κομοτηνής, από την οποία εξορύσσεται συνεχώς οικοδομικό υλικό, σύμφωνα με τον Τρυφερούλη.

Στα βόρεια της Βιστονίδας βρίσκονται τα ερείπια της αρχαίας Αναστασιούπολης-Περιθεωρίου⁴⁹, ένα φρούριο με εντυπωσιακά τείχη και υδρευτικό σύστημα, ενώ βυζαντινά τείχη, οικισμοί και πολλές εγκαταλειμμένες μονές εντοπίζονται στις υπώρειες της Ροδόπης, δίνοντας της έτσι το προσωνύμιο «Δεσποτοβούνι». Πριν περάσει στις αρχαιότητες της Κομοτηνής, ο Επιμελητής περιγράφει δύο εντυπωσιακά βυζαντινά φρέατα, ένα κοντά στην είσοδο του αεροδρομίου και τον αυτοκινητόδρομο και ένα δεύτερο στις Υφαντές, στα ερείπια της Μοσυνούπολης.

Σε ό,τι αφορά την Κομοτηνή, ο Τρυφερούλης εκφράζει την πικρία του για την καταστροφή του «...κομψού φρουρίου [της πόλης] δια λόγους πολεοδομικούς...», το οποίο έστεκε ακέραιο ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Μάλιστα, ο Κομοτηνραίος καθηγητής Στίλπων Κυριακίδης θυμάται σαν παιδί να διαβάζει πάνω στο φρούριο την επιγραφή «*Θεοδοσίου το κτίσμα*», και πάνω σε αυτήν την παρατήρηση ο Επιμελητής χρονολογεί το φρούριο στα χρόνια του Θεοδοσίου του Μέγα στον 4^ο αι. μ.Χ. Στα 1361 χρονολογείται το Ιμαρέτ (Πτωχοκομείο), που κατά παράδοση αποδίδεται στον Γαζή Εβρενός πασά και στο οποίο στεγαζόταν το 1959 το εργοστάσιο ηλεκτροφωτισμού και μέρος παγοποιείου, παρά την κήρυξή του σε ιστορικό διατηρητέο μνημείο ήδη το 1932. Έπειτα ο Επιμελητής σταχυολογεί μερικά από τα αντικείμενα της Αρχαιολογικής Συλλογής Κομοτηνής (όπως η περίφημη αμφίγλυφη

⁴⁵ Για τη Μαρώνεια και το θέατρο βλ. Καραδήμα 2015.

⁴⁶ Μπακαλάκης 1967 και πιο πρόσφατα το ερευνητικό πρόγραμμα ΜΤΑΡ στην περιοχή της Μολυβωτής, Arrington κ.ά. 2016.

⁴⁷ Λαζαρίδης 1971. Τριαντάφυλλος και Τασακλάκη 2012 και υπό έκδοση.

⁴⁸ Η Μοσυνούπολη διερευνήθηκε κατά το 1968, 1974 και κατά το 1998-2008. Βλ. σχετικά Πεντάζος 1968, 362-4. Τριαντάφυλλος 1973, 462-76. Ζήκος 1984, 71-7. Μπακιρτζής 1994, 183. Μακρή 1989. Ευκλείδου 2015. <http://www.xanthi.ilsp.gr/thraki/history/his.asp?periochid=B0246>

⁴⁹ Asdracha 1976. Τριαντάφυλλος 1978, 302-14. Soustal 1991, 394-5. <http://www.xanthi.ilsp.gr/thraki/history/his.asp?periochid=B0278>

στήλη Αθηνών 40 – Κομοτηνής)⁵⁰, ενημερώνοντας πως ιδρύθηκε το 1938 και φυλάσσεται στο Α΄ Γυμνασίου Αρρένων.

«...ΠΟΘΩ ΠΟΛΛΩ ΚΑΙ ΠΙΣΤΕΙ ΕΤΕΥΞΕΝ...»

Η επόμενη περίπτωση μελέτης αφορά σε μια επιγραφή από την περιοχή των Ασωμάτων Ροδόπης. Ειδικότερα, στις 14 Μαρτίου 1961 ο Γυμνασιάρχης και Έκτακτος Επιμελητής Αρχαιοτήτων Δήμος Παπαϊωάννου αποστέλλει αναφορά στον Νομάρχη Ροδόπης, ενημερώνοντάς τον για την ανεύρεση μαρμαρίνης ανεπίγραφης πλάκας Βυζαντινής εποχής σε τοποθεσία κοντά στον δημόσιο δρόμο και τη σιδηροδρομική γραμμή στην περιοχή του χωριού Ασωμάτων⁵¹. Ο ενθουσιασμός του Γυμνασιάρχη αντανακλάται στην φροντίδα που επέδειξε ο ίδιος και οι μαθητές του Γυμνασίου Αρρένων, οι οποίοι μετά το πέρας των μαθημάτων προέβησαν στις παρακάτω ενέργειες: μετέφεραν την πλάκα στο Αρχαιολογικό Μουσείο του Γυμνασίου και διεξήγαγαν μικρής κλίμακας ανασκαφή, κατά την οποία εντόπισαν δάπεδο κτιρίου από μαρμαρίνες πλάκες, καθώς και την επιγραφής «...ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΘΩ ΠΟΛΛΩ ΚΑΙ ΠΙΣΤΕΙ ΕΤΕΥΞΕΝ ΠΟΛΛΩΝ ΠΡΟΣ ΩΦΕΛΕΙΑΝ ΘΕΙΑΝ»⁵². Αντιλαμβανόμενος ότι το όλο εγχείρημα θα χρειαζόταν πολλή εργασία, επέλεξε σταματήσει τις έρευνες πεδίου, να μεταφέρει με το αυτοκίνητο τα ευρήματα και να ζητήσει περαιτέρω εξερεύνηση του εδάφους.

Ο ενθουσιασμός του Παπαϊωάννου και των επίδοξων αρχαιολόγων μαθητών του μετριάστηκε από την απάντηση της Υπηρεσίας Αρχαιοτήτων, καθώς χειρόγραφη σημείωση δίπλα από το αίτημά του αναφέρει πως έγιναν μεν όλες οι απαραίτητες διαδικασίες αλλά δεν εγκρίθηκε άμεση ανασκαφική έρευνα⁵³. Πράγματι, ο Παπαϊωάννου είχε δίκιο ως προς την αρχαιολογική σημασία της περιοχής, καθώς σήμερα γνωρίζουμε πως πρόκειται για τη Μαξιμιανούπολη-Μοσνούπολη. Σχεδόν μία δεκαετία μετά την παραπάνω αναφορά, το 1968, ξεκίνησαν ανασκαφές, φέρνοντας στο φως ταφές διαφόρων τύπων, ενώ μέχρι το 2008 είχαν εντοπιστεί πολλά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, ανάμεσά τους και ένας σημαντικός βυζαντινός εξαγωνικός ναός του 11^{ου}-13^{ου} αι. μ.Χ.⁵⁴.

«Οραματισμός Μουσουλμάνου»

Ο Παπαϊωάννου εμπλέκεται και σε μία ακόμη περίπτωση, αυτήν τη φορά στο γειτονικό χωριό Κοπτερό. Όλα ξεκίνησαν με την αναφορά του προέδρου της Κοινότητας Ιάσμου προς τη Νομαρχία Ροδόπης στις 12-6-1961, με τον ευφάνταστο τίτλο «Οραματισμός Μουσουλμάνου»⁵⁵. Η ιστορία ξεκινάει με την αφήγηση ενός ονείρου που είδε δύο φορές ο Καμπά Σαλή Χουσεϊν, κάτοικος Κοπτερού, στον πρόεδρο και στον αστυνομικό σταθμάρχη του Ιάσμου στις 6-4-1961. Σύμφωνα με τον Χουσεϊν, παρουσιάστηκε στον ύπνο του ένας γέροντας, λέγοντας ότι στον χώρο του

⁵⁰ Αρχαιολογικό Μουσείο Κομοτηνής ΑΓΚ 33, 500 π.Χ. Μπακαλάκης, 1958, 70, 72.

⁵¹ ΓΑΚ Ροδόπης 157. Έγγραφο του Γυμνασίου Αρρένων Κομοτηνής αρ. πρωτ. 26 προς τη Νομαρχία Ροδόπης αρ. πρωτ. 7.129/20-3-1961. Νομάρχης Ροδόπης τότε ήταν ο Κ. Κουκουρίδης.

⁵² Asdracha και Bakirtzis 1980 (1986), 241-82. Pallis 2016, 389-404, ιδιαίτερα 391.

⁵³ Χειρόγραφη αναφορά 2-6-62 με παραπομπή στην απάντηση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας αρ. πρωτ. 8668/13-5-61.

⁵⁴ Βλ. σημ. 48.

⁵⁵ ΓΑΚ Ροδόπης 157. Έγγραφο της Κοινότητας Ιάσμου αρ. πρωτ. 1192/12-6-1961 προς τη Νομαρχία Ροδόπης με αρ. πρωτ. 14585/16-6-1961.

γειτονικού ορνιθοτροφείου δυτικά του χωριού υπάρχει παλιά εκκλησία και πως θα πρέπει να ενημερώσει τις αρχές, ώστε να γίνουν οι δέουσες ενέργειες και να ξαναχτιστεί ο κατεστραμμένος ναός. Μετά από αυτό ο Πρόεδρος και ο Σταθμάρχης μετέβησαν στον χώρο και διαπίστωσαν την ύπαρξη θεμελίων εκκλησίας και τάφους περίξ αυτής. Μάλιστα ο Πρόεδρος θεώρησε μετά βεβαιότητας ότι οι τάφοι ανήκουν στο νεκροταφείο της Αναστασιούπολης-Περιθεωρίου, μια πόλη με σημαντική θέση στη ρωμαϊκή και βυζαντινή ιστορία, τα ερείπια της οποίας απέχουν περ. 3,5 χλμ.⁵⁶.

Ενάμιση μήνα μετά, η ιστορία περνάει σε μεταφυσική διάσταση: στις 28-5-1961 ο Χουσεΐν έχει ένα όραμα, όχι πλέον όνειρο, στο οποίο τρεις μορφές – ένας εξ αυτών ολόξανθος ωραιότατος νέος με τρίχες κεφαλής που έλαμπαν– του ζητάει να παρουσιαστεί μαζί με τον Γραμματέα της Κοινότητας στον Μητροπολίτη Μαρωνείας και να του μεταφέρει εμπιστευτικώς και κατ' ιδίαν το αίτημα ανέγερσης του ναού. Ο Πρόεδρος καθησυχάζει τον έντρομο Χουσεΐν και επισκέπτεται για δεύτερη φορά τον χώρο μαζί με τον Υπομσίραρχο Κ. Παναγόπουλο, διαπιστώνοντας τα ίδια ευρήματα. Στις 12-6-1961, ημερομηνία αποστολής της αναφοράς, ο Χουσεΐν επανέρχεται περίτρομος, περιγράφοντας το ίδιο όραμα και πως η καθυστέρηση ενημέρωσης του Σεβασμιώτατου Μητροπολίτη και ανέγερσης του κατεστραμμένου ναού αποτελεί πράξη ασυγχώρητη. Μην έχοντας άλλα μέσα, ο Πρόεδρος Ιάσμου προωθεί τη λεπτομερή του αναφορά στη Νομαρχία Ροδόπης και στον Μητροπολίτη Μαρωνείας Τιμόθεο.

Η Νομαρχία από πλευράς της ξεκινάει τη διαδικασία ενημέρωσης του Εφόρου Δ. Παπαϊωάννου για τα ευρήματα. Ο τελευταίος επισκέπτεται το Κοπτερό στις 29-7-1961, διαπιστώνοντας ότι πράγματι υπάρχουν ερείπια παλαιού κτηρίου εντός του νεκροταφείου, και εντοπίζει δύο τουλάχιστον συλημένους τάφους και πέντε σημεία λαθρανασκαφής. Καταλήγει λέγοντας πως ο χώρος παρουσιάζει αρχαιολογικό ενδιαφέρον και προτείνει να απαγορευθεί «...πάσα προσπάθεια των χωρικών προς ανεύρεσιν δια εκσκαφών αρχαιολογικού θησαυρού...»⁵⁷. Η Μητρόπολη Μαρωνείας με τη σειρά της προχωράει σε εξέταση του χώρου, αναφέροντας ότι πρόκειται για κατάλοιπα χριστιανικού νεκροταφείου και ερείπια παρεκκλησίου άνευ ιδιαίτερης αξίας, συστήνοντας στον Πρόεδρο Ιάσμου να καθαρίσει προσεχτικά τον χώρο ώστε να αποκαλυφθούν τα θεμέλια του ναΐσκου⁵⁸.

Διατηρητέα μνημεία και αρχαιολογικοί χώροι στους νομούς Ροδόπης και Έβρου

Το τελευταίο έγγραφο που θα εξετάσουμε αποτελεί μια υπηρεσιακή οδηγία του Εφόρου Αρχαιοτήτων Καβάλας προς τους Νομομηχανικούς της περιφέρειας, λίγο πριν ιδρυθεί Εφορεία Αρχαιοτήτων με έδρα την Κομοτηνή το 1962. Στον *Κατάλογο κηρυγμένων ιστορικών διατηρητέων μνημείων και αρχαιολογικών χώρων*, που συνέταξε ο Έφορος Λαζαρίδης στις 1-8-1961⁵⁹ περιλαμβάνονται μεταξύ άλλων και μνημεία των νομών Ροδόπης και Έβρου (ΙΔ΄ Περιφέρεια), τα οποία χρήζουν ιδιαίτερης προστασίας. Ειδικότερα, με την επιστολή Λαζαρίδη καλούνται οι

⁵⁶ Βλ. σημ. 49.

⁵⁷ ΓΑΚ Ροδόπης 157. Έγγραφο Έκτακτου Επιμελητή Αρχαιοτήτων αρ. πρωτ. 21/1-8-1961 προς τη Νομαρχία Ροδόπης αρ. πρωτ. 19408/7-8-1961.

⁵⁸ ΓΑΚ Ροδόπης 157 Έγγραφο Ιεράς Μητροπόλεως Μαρωνείας αρ. πρωτ. 1008/3-8-1961 προς τη Νομαρχία Ροδόπης αρ. πρωτ. 19184/4-8-1961.

⁵⁹ ΓΑΚ Ροδόπης 157. Έγγραφο Εφορείας Αρχαιοτήτων ΙΓ΄ Περιφέρεια αρ. πρωτ. 829/1-8-1961 με κοινοποίηση προς τη Νομαρχία Ροδόπης αρ. πρωτ. 19417/7-8-1961.

Νομομηχανικοί να λάβουν τα προσήκοντα μέτρα κατά την εκτέλεση εργασιών κοντά σε μνημεία και αρχαιολογικούς χώρους προς προστασία και αποφυγή ζημιών.

Στα δεκαέξι μνημεία της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης που απαριθμεί ο Έφορος συγκαταλέγονται (α) το «Κτήριο βυζαντινής εποχής στο οποίο στεγάζεται το ηλεκτρικόν εργοστάσιον της Κομοτηνής», πρόκειται για το Ιμαρέτ-νυν Εκκλησιαστικό Μουσείο Κομοτηνής⁶⁰, (β) η Αγία Πέτρα Διδυμοτείχου, δηλ. η περιοχή μεταξύ Διδυμότειχου και γέφυρας Ερυθροποτάμου, η οποία ταυτίζεται με την αρχαία Πλωτινόπολη⁶¹, (γ) το τείχος του Πυθίου – ένα εντυπωσιακό κάστρο του 14^{ου} αιώνα που ιδρύθηκε από τον Ιωάννη ΣΤ΄ Κατακουζηνό⁶², (δ) «το τείχος Διδυμοτείχου», δηλ. τα διπλά τείχη/κάστρο ή καλές Διδυμοτείχου, (ε) το «Τέμενος Γιλντερήμ Μπαγιαζήτ Διδυμοτείχου» δηλ. το τέμενος του Μεχμέτ Α΄ Βαγιαζήτ⁶³ και (στ) ο Βυζαντινός Φρουριακός Περίβολος του ναού Αγίας Σοφίας Κοσμοσώτειρας Φερρών⁶⁴. Η ιδιότητά τους ως κηρυγμένα διατηρητέα μνημεία τεκμηριώνεται με την παράθεση του αντίστοιχου, για το κάθε ένα, ΦΕΚ.

Επίλογος

Η εικόνα που αποκομίζει κανείς μελετώντας τα παραπάνω αρχεία των ΓΑΚ Κομοτηνής από την περίοδο 1945-1961 είναι δηλωτική του ενδιαφέροντος που υπήρχε από τις κρατικές αρχές και τους τοπικούς φορείς για τη διάσωση των αρχαιοτήτων και τη διασφάλιση της τοπικής κληρονομιάς αμέσως μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Είτε πρόκειται για αρχαιοελληνικά κατάλοιπα ή για βυζαντινά ερείπια, η μέριμνα είναι κοινή, καθώς όλα αναγνωρίζονται ως κειμήλια της πατρογονικής γης.

Κάποιες φορές οι αρχαιότητες που εντοπίζονται στη Θράκη συγκρίνονται με ανάλογα ευρήματα από την υπόλοιπη Ελλάδα, και χρησιμοποιούνται ως απόδειξη για κοινές πρακτικές του ελληνικού στοιχείου σε όλη την επικράτεια. Στόχος αυτής της μεθόδου είναι αφενός η τόνωση του εθνικού φρονήματος και αφετέρου το αίτημα για ίση μεταχείριση της Θράκης στο θέμα της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Ενίοτε σε κάποια από τα έγγραφα διαφαίνονται ενδο-υπηρεσιακές φιλονικίες, άλλοτε καταγράφονται προκαταλήψεις ή λανθασμένες πρακτικές. Στις περισσότερες περιπτώσεις διακρίνεται η προσπάθεια να διατηρηθούν ισορροπίες ανάμεσα σε ετερόκλητους παράγοντες, οικονομικο-κοινωνικούς και πολιτισμικούς, σε μια περιοχή που προσπαθεί να ορθοποδήσει μετά από χρόνιες συρράξεις και κοινωνικές ανακατατάξεις. Σε αυτό το θολό μεταπολεμικό τοπίο, η μέριμνα για τις αρχαιότητες και την πολιτιστική κληρονομιά αποτέλεσε πυξίδα στην αναπτυξιακή πορεία της Κομοτηνής και του νομού Ροδόπης εν γένει, με δράσεις που καθόρισαν τα πολιτιστικά πράγματα και την ταυτότητα της πόλης.

⁶⁰ ΦΕΚ 63/Β/20-4-1950: Χαρακτηρίζομεν ως ιστορικόν διατηρητέον μνημείον το εν Κομοτηνή επί της οδού Ελευθ. Βενιζέλου κείμενον παλαιόν κτίριον όπου στεγάζεται σήμερον το ηλεκτρικόν εργοστάσιον του Δήμου και τα ψυγεία του Τζεβελάκη και Πατρικαλάκη, διότι ανήκει εις την Βυζαντινήν περίοδον και παρουσιάζει καλλιτεχνικόν ενδιαφέρον. Βλ. Curgic και Χατζητρήφονος 1997, 294-5.

⁶¹ Κουτσιμανής 2001 και 2003.

⁶² Κορρές και Μπακιρτζής 1997, 158-61. Τσουρής και Μπρίκας 2002.

⁶³ Γουρίδης 1999. http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=5901 (Στ. Δαδάκη).

⁶⁴ Μπακιρτζής 1994, 189-99.

Βιβλιογραφία**Ελληνόγλωσση**

- Γεωργοπούλου, Κ., επιμ. (2019). *Πρόσωπα Άξια Τιμής. Άρης Κωνσταντινίδης*. Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων.
- Γουρίδης, Αθ. (1999). *Το ιστορικό Διδυμότειχο. Συμβολή στην ιστορία και την τοπογραφία της πόλεως του Διδυμοτείχου*. Διδυμότειχο: Δήμος Διδυμοτείχου.
- Curcic Sl. & E. Χατζητρύφωνος, επιμ., (1997). *Κοσμική μεσαιωνική αρχιτεκτονική στα Βαλκάνια 1300-1500 και η διατήρησή της*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Δαδάκη, Στ. ΟΔΥΣΣΕΥΣ – Τέμενος Μεχμέτ Α΄.
Διαθέσιμο στο:
http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=5901
Ημερομηνία ανάκτησης: 30-12-2020
- Δαμάσκος Δ. (2013). *Κατάλογος γλυπτών του Αρχαιολογικού Μουσείου Καβάλας*. Θεσσαλονίκη: ΑΙΜΘΣ 15.
- Ευκλείδου Κ. (2015). Η βυζαντινή Μοσυνόπολη. Από τη Μαξινιανούπολη στη Μεσήνη (4^{ος}-14^{ος} αι.). Στο Μ. Σέργης κ.ά. (επιμ.), *Όψεις της Ιστορίας και του Πολιτισμού της Θράκης*, 61-94. Κομοτηνή: Σχολή Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών Δ.Π.Θ., Περιφερειακή Διεύθυνση Π/θμιας και Δ/θμιας Εκπαίδευσης Αν. Μακεδονίας και Θράκης.
- Ζήκος, Ν. (1984). Βυζαντινό οδοιπορικό στη Θράκη. *Αρχαιολογία* 13, 71-7.
- Ζήκος, Ν. (1989). Αποτελέσματα ανασκαφικών ερευνών στο Παπίκιον όρος. *ByzForsch* 14.1-2, 675-93.
- Καραδήμα, Χρ. (2015). *Το Θέατρο και το Ιερό του Διονύσου στη Μαρώνεια*. Κομοτηνή: ΥΠΠΟΑ – ΕΦΑ Ροδόπης.
- Κορρές Μ. & Χ. Μπακιρτζής (1997). «Το φρούριο του Πυθίου». Στο Curcic, Sl. & Χατζητρύφωνος Ε. (επιμ.), *Κοσμική μεσαιωνική αρχιτεκτονική στα Βαλκάνια 1300-1500*, 158-61. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Κορτζή, Μ. και Β. Σιαμέτης. Θρακικός Ηλεκτρονικός Θησαυρός – Ασώματα.
Διαθέσιμο στο:
<http://www.xanthi.ilsp.gr/thraki/history/his.asp?periochid=B0043>
Ημερομηνία ανάκτησης: 30-12-2020
- Κορτζή, Μ. και Β. Σιαμέτης. Θρακικός Ηλεκτρονικός Θησαυρός – Μοσυνόπολις
Διαθέσιμο στο:
<http://www.xanthi.ilsp.gr/thraki/history/his.asp?periochid=B0246>
Ημερομηνία ανάκτησης: 30-12-2020
- Κορτζή, Μ. και Β. Σιαμέτης. Θρακικός Ηλεκτρονικός Θησαυρός – Περιθεώριον
Διαθέσιμο στο:
<http://www.xanthi.ilsp.gr/thraki/history/his.asp?periochid=B0278>
Ημερομηνία ανάκτησης: 30-12-2020
- Κουτσομανής, Μ. (2001). Η αρχαιολογική έρευνα στην Πλωτινόπολη Διδυμοτείχου, *ΑΕΜΘ* 15, 19-31.
- Κουτσομανής, Μ. (2003). Η αρχαιολογική έρευνα στην Πλωτινόπολη Διδυμοτείχου, *ΑΕΜΘ* 17, 21-28.
- Λαζαρίδης, Δ. (1971). *Αβδηρα και Δίκαια, Αρχαίες Πόλεις* 6. Αθήνα: Κέντρο Οικιστικής.

- Μακρή, Ε. (1989). Οι παλαιοχριστιανικοί τάφοι της Θράκης. *ByzForsch* 1, 343-58.
- Μπακαλάκης, Γ. (1958). *Προανασκαφικές Έρευνες στη Θράκη*. Θεσσαλονίκη: χ.ο.
- Μπακαλάκης, Γ. (1967). *Ανασκαφή Στρώμης*. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.
- Μπακιρτζής Χ. (1994). Βυζαντινή Θράκη. Στο Α. Αβραμέα, Γ. Αικατερινίδης, Σ. Αρβανιτίδου κ.ά. (επιμ.), *Θράκη*, 189-199. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Περιφέρειας Ανατ. Μακεδονίας - Θράκης.
- Μπακιρτζής Χ. & Δ. Τριαντάφυλλος (2001). *Θράκη*. Αθήνα: ΕΤΒΑ.
- Παντή, Α. & Μ. Μυτελετσής (2013). Νέα ευρήματα από επιφανειακές έρευνες στο Σύμπλεγμα των Σπηλαίων της χαράδρας της Στρώμης (IN-NTEPE). *ΑΕΜΘ* 27, 459-68.
- Πεντάζος, Ε. (1968). Αρχαιότητες και μνημεία Θράκης. *ΑΔ* 24 (Χρονικά), 362-64.
- Σαρλά-Πεντάζου Μ. & Ε. Πεντάζος (1995). *Μουσείο Κομοτηνής*, Αθήνα: Γιαννίκος-Καλδής.
- Τριαντάφυλλος, Δ. (1973). Αρχαιότητες και μνημεία Θράκης. *ΑΔ* 28 (Χρονικά), 462-76.
- Τριαντάφυλλος, Δ. (1978). Αρχαιότητες και μνημεία Θράκης. *ΑΔ* 33 (Χρονικά), 302-14
- Τριαντάφυλλος, Δ. (1979). Αρχαιότητες και μνημεία Θράκης. *ΑΔ* 34 (Χρονικά), 336-38.
- Τριαντάφυλλος, Δ. & Μ. Τασακλάκη (2012). Η κεραμική από δύο αρχαϊκά νεκροταφεία της Αιγαιακής Θράκης. Στο Μ. Τιβέριος, Β. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου, Ε. Μανακίδου, Α. Αρβανιτάκη (επιμ.), *Η κεραμική της αρχαϊκής περιοχής στο Βόρειο Αιγαίο και την περιφέρειά του (700-480 π.Χ.)*, 475-88. Θεσσαλονίκη: Ζήτη.
- Τριαντάφυλλος, Δ. ΟΔΥΣΣΕΥΣ – Αρχαιολογικό Μουσείο Κομοτηνής Διαθέσιμο στο:
http://odysseus.culture.gr/h/1/gh152.jsp?obj_id=3423
Ημερομηνία ανάκτησης 30-12-2020
- Τσουρής Κ. & Α. Μπρίκας (2002). *Το φρούριο του Πυθίου και το έργο της αποκαταστάσεώς του*. Καβάλα: 12^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Ξενόγλωσση

- Arrington, N.T., D. Terzopoulou, M. Tasaklaki et al. (2016). Molyvoti, Thrace, Archaeological Project. *Hesperia* 85, 1-64.
- Asdracha, C. (1976). *Les région des Rhodopes aux XIIIe et XIVe siècle: étude de géographie historique*. *ByzForsch* 49. Αθήνα: Verlag der Byzantinisch-neugriechischen Jahrbücher.
- Asdracha, C. & Chr. Bakirtzis (1980 [1986]). Inscriptions byzantines de Thrace (VIIe-XVe siècles). Édition et commentaire historique. *ΑΔ* 35 (Μελέτες), 241-82.
- Pallis, G. (2016). The “Speaking” Decoration: Inscriptions on Architectural Sculptures of the Middle Byzantine Church. In Chr. Stavrakos (Ed.), *Inscriptions in the Byzantine and Post-Byzantine History and History of Art. Proceedings of the International Symposium*, Ioannina, June 26-27, 2015, 389-404. Wiessbaden: Harrassowitz.
- Soustal, P. (1991). *Thrakien (Thrake, Rodope und Haimopontos) Tabula Imperii Byzantini* 6. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften

Triantaphyllos, D. & M. Tasaklaki (forthcoming). Δίκαια παρ' Ἄβδερρα revisited. In M. Sayar (Ed.), *Acts of the X International Conference of Thracology*, Istanbul November 2010.

Διαδικτυακοί τόποι

Πρωτέας. Σπηλαιολογία Θεσσαλονίκης

<https://proteascave.gr/test/>

Σπηλαιολογικός Ελληνικός Εξερευνητικός Όμιλος

<http://arxeio.speleo.gr>

«Τραπεζογραμμάτια δραχμών της Τράπεζας της Ελλάδος»

<https://www.bankofgreece.gr/trapeza/h-ihstoria-ths-tte/istoria-ths-draxmhs/trapezogrammatia-draxmwn>

Ημερομηνία ανάκτησης: 30-12-2020.